

Юрій ПУКІВСЬКИЙ

ВЕЛИКИЙ ПІСТ У ТРАДИЦІЙНОМУ КАЛЕНДАРІ УКРАЇНЦІВ ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОЇ ВОЛИНИ

У статті йдеться про традиції Великого посту у волинян. Залучивши архівні етнографічні матеріали і польові записи, виявлено локальні особливості різноманітних постових звичаїв та обрядів; простежено їх розвиток протягом ХХ ст. і сучасний стан. Проаналізовано символічне значення обрядодій та ритуалів, що виконувались протягом цього посту.

Ключові слова: Волинь, Великий піст, звичаї, заборони, традиційні страви, Вербна неділя, Чистий четвер.

© Ю. ПУКІВСЬКИЙ, 2012

Невід'ємною складовою народно-церковного календаря українців є пости. Найдовший за часом з них триває сім тижнів і передує святу Великодня. Тому називається він Великим постом або Великоднім. Саме прив'язаність до Великодня зумовлює його рухомість у календарі, тобто відсутність усталеної дати початку. Великий піст вважається також найсуворішим з-поміж інших постів. Незважаючи на те, що піст — явище християнського походження, з ним пов'язана значна кількість народних уявлень, вірувань та повір'їв, які відображені у повсякденному побуті і різноманітних ритуалах та обрядодіях постового періоду.

Особливість постування полягає передусім в обмеженні харчування. За церковними приписами, протягом усього посту зовсім не можна вживати молочні та м'ясні страви, а також яйця. Волиняни дотримувалися посту досить суворо, що зумовлено не лише високим рівнем релігійності і набожності, а й через певні об'єктивні причини — через обмеженість запасів продуктів харчування у відповідну пору року, а звідси — потреба їх ощадливого використання. «Весна днем красна та на хліб пісна», — мовиться в одній з волинських приказок [13, арк. 122]. Отже, посту відводилась важлива роль у збалансуванні традиційного раціону харчування. Крім того, низькокалорійні страви, які вживали у цей період, виконували розвантажувальну функцію для організму людини [30, с. 283]. Обов'язково постили протягом першого й останнього тижня, а в інший період календарного року особливої ревності щодо постування не спостерігалось. Зауважимо, що протягом другої половини ХХ ст. відбулася значна лібералізація у ставленні до посту. Нині найбільш ревно його дотримуються лише люди старшого і похилого віку. За твердженнями самих етнофорів, найчастіше постили в середу і п'ятницю, а також спорадично в понеділок. До речі, «понеділкували» волиняни, тобто дотримувалися суворого посту по понеділках лише тоді, якщо хотіли чогось випросити в Бога [11, арк. 32]. Дівчата робили це зі своєю метою — аби випостити собі парубка [11, арк. 32]. В українців Західної Волині і досі побутує повір'я: «Хто постить, той доброго чоловіка випостить» [20, с. 14].

Перший день Великого посту починався у волинян із звичаю «полоскати зуби» горілкою від скоромних страв: «Після Масниці полоскають зуби на піст. В неділю запуски, а в понеділок, першого дня посту, зуби полоскають» [1, арк. 108]; «То ше в по-

неділок, ще кажуть мона пить горілку, тре зуби полоскать» [3, арк. 27]. На думку етнологів Романа Тарнавського означений звичай — рудимент громадського обговорення укладання супряжних спілок [59, с. 128]. Водночас не можна не зауважити, що в дотриманні звичаю «полоскати зуби» простежується зв'язок з масничною обрядовістю. Прощання з Масницею уособлює й інший звичай, що побутував на теренах історико-етнографічної Волині до середини ХХ ст. Зокрема, першого дня Великого посту випарювали горштики від скоромних, жирних страв: «Наливали води і ця вода кипіла в йому, і це так випарювали ці горштики» [1, арк. 58]. Інколи під час цього посту використовували спеціальні горштики, в яких не варили в період м'ясниць: «Колись були горшки, варили в горшках. Були на піст і були на м'ясниці. То були жирні на м'ясниці. Значить так вже м'ясниці скінчилися, зачався піст. Ті горшки виносили на гору, ставили з одного боку, а знімали ті пісні. Піст був строгий» [7, арк. 70]. Такі ж звичаї характерні для більшості етнографічних районів України [49, с. 318]. Сучасні дослідники найчастіше вважають їх елементами ритуального очищення, характерного для так званого перехідного чи межового часу [17, с. 83, 87].

У цьому контексті увагу привертає й інше: святкування Масниці було своєрідним прологом до Великого посту, що підтверджують деякі обрядодії, зафіксовані на теренах Західної Волині. Зокрема, в неділю напередодні його початку, за традицією, варили яйця і качали їх по долівці в хаті: «На Пущення найбільше варили яйця і качалися тими яйцями по підлозі чи по долівці. Сюда-туди качались [...]. Яйця качали і їли ті яйця» [5, арк. 40]. У народній уяві такі дії мали сприяти тому, щоб швидко минув піст: «Як яйце скоро котиться, то чи скоро перейде піст. На Пущення завжди яйця варили чогось. Варені яйця котили, чи скоро піст перекотиться, перейде» [7, арк. 91]. Інколи замість яєць качали спеціально випечену до цього дня прісну паляницю: «Пекли паляницю і качали без хату. Значить, як хутко паляниця перекачалася — то хутко перейде піст. Жиб не було довго [...] Пекли на кухні її, ту паляницю, на плиті [...]. Перекачали до порогу. Одне тут стало, друге тут. Посміялися, хутко перекачалася паляниця — хутко піст перейде» [7, арк. 2]. З огляду на все сказане раніше, цілком слушною ви-

дається думка сучасного російського етнолінгвіста Тат'яни Агапкиної про те, що вся обрядовість першого тижня Великого посту є певною мірою продовженням Масниці [16, с. 303].

Важливе значення їжі у ритуальному просторі Великого посту загалом засвідчує значна кількість звичаїв та обрядів, які стосуються цієї сфери народної культури. У піст волиняни намагалися не їсти після заходу сонця — «щоб не хотілося їсти» [8, арк. 31]. У перший день Великого посту заборонялося вживати гарячі страви [24, с. 111], а в два останні — деякі селяни (переважно жінки старшого віку) нічого не їли зовсім.

Протягом Великого посту готували певні традиційні страви, які міцно увійшли в народний побут. Однією з них була кваша. Волинські господині добре пам'ятають спосіб виготовлення цієї давньої за походженням кислої страви, хоча нині її вже майже зовсім не готують, передусім через значне споживання цукру і солодких страв [24, с. 130]. На думку багатьох дослідників, традиція приготування кваші передувала виникненню хліба [58, с. 41; 52, с. 163]. Для її виготовлення волинянки використовували найчастіше частину житнього і частину гречаного, інколи і пшеничного борошна, з якого робили закваску. Процес бродіння забезпечувало те, що борошно для кваші мололи із пророщених злаків. Інколи страву робили на основі розчини для хліба. Процес приготування страви був доволі тривалим: спершу борошно запарювали кип'ятком, ставили в тепле місце для вкисання, і лише потім варили. Зауважували, що квашу в жодному разі не можна солити, бо тоді вона збігала б [7, арк. 71]. Інколи страву підсолоджували, додаючи сушені вишні [8, арк. 19] та яблука [3, арк. 55]. Крім того, приготування кваші супроводжувалося певними обрядодіями. Так, у деяких місцевостях історико-етнографічної Волині вдалося зафіксувати згадки про те, що квашу під час скисання треба було накривати спідніми штанами — «гацями»: «Я сама парила ту квашу. Дається тако п'ять пригорщів житньої муки і п'ять гречаної і розчиняється її [...]. Розвела такею водою літньою і розчинила. Потім взяла окропу, загріла і запарила то всьо. Запарила і накривала. А накривали — то же скажіть, що то мало бути, для чого то? Колись хлопці, казали, ходили в гацях. Тепер труси мають. А колись мали з грубого полотна пошиті

такі довгі білі штани — називали гаці. А наверху були spodні чи райтки. То то мали ті гаці, були під низом [...] То тре було ними накрити обов'язково. Ха-ха-ха! Кажу, а як настільником накриєш, то шо? Ну і вона мала стояти та кваша, поки вона не притялася (вкисла. — Ю. П.)» [7, арк. 70]. Таку дію виконували нібито для того, щоб кваша добре вдалася [3, арк. 15]. Цікаво, що аналогічне уявлення було і в подолян [22, с. 288]. Запарюючи борошно для кваші, ще приказували: «Наша кваша мед-вино» [6, арк. 21]. На думку волинських селян це також покращувало її смакові якості. Цікаво, що на теренах Холмщини, замішуючи квашу, навіть співали спеціальні приспівки — щоб вона добре вдалася [26, с. 216]. Те, що ця страва була однією з найулюбленіших серед волинян, свідчать численні згадки місцевих респондентів, на кшталт: «Вона така добряча, шо я тобі не можу розказати» [5, арк. 41]; «А якби мені хто її зара дав, я б усе одкинула, а її їла б» [5, арк. 31]; «Яка то було смакота. Яке воно було добре. Я б його ше нині з'їла. Я би ше зараз бралася парити ту квашу» [7, арк. 70].

Традиційним частуванням у період Великого посту був кисіль, який, поряд з квашею, також уважається однією з найдавніших за походженням страв українців, слов'ян загалом, що засвідчує його рецептура і технологія приготування. Волиняни цю страву найчастіше називали «джуром» або «журом». Така ж назва зустрічається на теренах Полісся [21, с. 159] та Поділля [22, с. 288]. У селах Західної Волині (Іваничівський р-н Волинської обл., Сокальський р-н Львівської обл.) побутує також назва «кисіль». На переконання відомої дослідниці народного харчування Лідії Артюх, давнішим за походженням є термін «кисіль», який з ХІХ ст. почали вживати на позначення страви з варених фруктів та ягід, заварених борошном [23, с. 125]. Джур готували із вівса, який перетирали і запарювали, як і квашу, окропом: «Щоб був чистий овес — сполокати його, а тоді намочити. А рано його одцідити. І так верцюхом в макітрі. Воно зітреється, таке буде. Така файна буде вода тая. І варити. І воно робиться густіше і кисле» [8, арк. 19]; «І джур робили з муки овсяної [...]. Да запарували його кип'ятком, да постоїть, да прикисне да й ллють на окріп, да звариться [...], да й такий джур був» [3, арк. 27]. Для ферментації страви додавали «розчину» або «закваску» — шматок тіста,

який залишали при випіканні хліба. Обов'язково джур заправляли часником та олією: «А джур — мука біла запарюється, тоді заправляють її часником, трошки туди олії береться і то називався джур» [1, арк. 3]. Часто джур споживали як підливу до картоплі. Інколи респонденти стверджували, що варили джур із житнього [3, арк. 30; 6, арк. 6], ячмінного [3, арк. 15] чи пшеничного борошна [3, арк. 55]. Це свідчить про поступову втрату традиції приготування зазначеної страви. Нині вже далеко не всі господині, навіть старшого віку, добре пам'ятають особливості приготування джуру.

Популярною на теренах історико-етнографічної Волині в період Великого посту була також страва, яку готували із розтертого підсмаженого насіння конопель: «гурда» [8, арк. 19], «колоток» [3, арк. 27], «пісне молоко» [5, арк. 37], «бичаче молоко» [5, арк. 74; 7, арк. 40]. Дві останні назви, очевидно, пов'язані з тим, що на вигляд зазначена страва нагадувала молоко. Ці назви викликають зацікавлення також тому, що є прикладом міфологічного сприйняття постової їжі як «особливої», «іншої», порівняно з їжею повсякденною, звичайною.

Широко побутувала серед волинських селян ще одна постова страва — «киселиця» [43, с. 138] чи «хамула». Готували її із сушених фруктів та ягід, які заварювали борошном: «Хамула [...]. Хамулу то і ми не раз варим — суха вишня, грушка. І мукою підбити і закипить воно добре, солодке» [8, арк. 48]. Крім того, у період Великого посту варили пісний борщ, капустняк, грибову юшку [3, арк. 27], кашу [1, арк. 39].

Особливі обмеження у харчуванні стосувалися першого й останнього тижня Великого посту. Першого тижня не варили навіть згаданих киселю і кваші, вважаючи їх зайвими ласощами [23, с. 137]. Цікаво, що подоляни у цьому випадку вірили: дотримання зазначеної заборони забезпечить домашню худобу від біди [60, с. 23]. Традиційною їжею у перший день посту в українців були спечені на черені печі прісні коржі («жиляники», «жилники», «живники», «дужики»), які їли з хріном, переконуючи себе, що вони додадуть людині сили і вона від них стане дужою, жилавою, міцною до роботи [23, с. 136]. Щоправда, на теренах історико-етнографічної Волині відомостей про традицію їх приготування виявити не вдалося. Попри це, розглянуті етнографічні факти свідчать: традиції харчування відігравали

дуже важливу роль у дотриманні вимог Великого посту. Слушність цього твердження засвідчує значна кількість стародавніх постових страв, які донедавна побутували серед волинян.

У слов'янській традиції ранньовесняний цикл вважається періодом пробудження та активізації нечистої сили [17, с. 695]. Саме з цієї причини помітне місце у звичаях першого дня та тижня Великого посту посідають апотропейні мотиви. Перший постовий тиждень супроводжували різні заборони, яких волиняни дотримуються і нині: «Не мона нічо перший тиждень посту робити. Обше не мона ні рубати, не шити, не мастити, не стірати» (с. Губельці Славутського р-ну Хмельницької обл.) [1, арк. 80]; «А посту не роблять в перший тиждень — не перуть, не мажуть, не рубають. Нашось не можна було перший тиждень посту. То би шось пошкодило» (с. Бухарів Острозького р-ну Рівненської обл.) [3, арк. 37]; «Не шити, не прясти цілий тиждень не мона» (с. Угольці Гошанського р-ну Рівненської обл.) [3, арк. 25]. Наслідки недотримання цих заборон пояснювали вони так: «Перший тиждень посту то не шили. На шчот худоби» [3, арк. 3]; «Чого не шили — шоб по одежі нічо не лазило» [5, арк. 27]; «А перший день посту шить не мона, бо бджоли не будуть вестися — позашиваєш» [1, арк. 55]. Спорадично (Славутський р-н Хмельницької обл.) шити не можна було лише вагітним жінкам: «Колись мати моя казала: не ший перший тиждень посту, бо обов'язательно, як ходиш такою (вагітною. — Ю. П.), то дитину до місця пришиєш» [1, арк. 85]. Принагідно зауважимо, що у селах галицької частини Волині аналогічні заборони нині вже невідомі.

Дотримувалися волиняни й іншої заборони — першого дня Великого посту не ходити в гості: «Не можна. То воно й зараз так кажуть, а для чого, то хто його знає. Оце кажуть: вже поперлася по хатах перший день посту, ну чого це йти на ті посиденьки» [1, арк. 3]. Тоді ж намагалися також не заводити лишніх балачок [12, арк. 160]. Натомість гостини обмежувалися протягом усього періоду посту. В українців відоме навіть прислів'я: «У Великім пості не ходи у гості» [23, с. 131]. Загалом, у піст не сватались, не грали весіль. На теренах східної частини історико-етнографічної Волині інформатори стверджували також про те, що «старі люди навіть з жінкою спати не лягали на піст» [1, арк. 3]. Період посту вважався

непридатним для початку важливих видів діяльності. Зокрема, не можна було розпочинати будівництво хати, вселятися у нове житло [56, с. 124].

Досить часто дотримання багатьох згаданих заборон пов'язувалося з церковним поминанням померлих, яке припадало на початок Великого посту. Відзначимо, що це поминання в різних частинах історико-етнографічної Волині має свої особливості і специфіку залежно від місцевих традицій, а також від конфесійної приналежності населення. Зокрема, за народно-церковним календарем, у селах Славутчини поминальною датою є субота на першому тижні посту, яка називається Федоровою: «В перший тиждень посту Федорова субота. Це є Троецька і Михайлова субота. Є три суботи в нас таких. Батюшка править в церкві за померших» [1, арк. 62]. Традиція поминати предків по суботах тричі на рік є характерною і для поліщуків [51, с. 175]. Спеціально до Федорової суботи волиняни готують поминальні страви — коливо («варили пшеницю і присмачували медом» [1, арк. 54]), а також випікають три книші («книші пекли з муки житньої» [1, арк. 46]; «Робили [...] паляничку і так удвоє складали, а зверху — порізали» [1, арк. 70]). У поминальну суботу їх несуть до церкви, де над ними священик відправляє заупокійну панахиду. Обрядодії, що виконуються у Федорову суботу (також в інші поминальні дати), пов'язані з народними повір'ями про повернення душ померлих до своїх рідних і потребу їх нагодувати [27, с. 130—131]. У с. Волиці Славутського району майже саме так пояснювали цей звичай: «Це якщо не принесеш в цю Федорову суботу того парастата, то, значить, ти не дав йому їсти, покойнікові тому» [1, арк. 99]. З поминанням покійних предків пов'язана у народній уяві вищезгадана заборона мастити долівку глиною чи білити хату: «...Колись одна жінка розказувала [...], шо от, каже, мені прийшлося і я в п'ятницю білила, і змащувала землю (колись підлоги не було). Ну і, каже, сниться мені моя мама; я приходжу і ніби якась хата, дивлюся, каже, лежить моя мама вся в глині замащана. А я, каже, дуже злякалася і кажу: а шо це ви, мамо, такі замащені, ми ж похоронили вас гарно. А вона каже: а ти ж то мастила і мене позамащувала кругом» [1, арк. 93]. Також у перший тиждень Великого посту з кожної хати подають до

церкви свою «грамотку» з іменами покійних родичів [1, арк. 15, 112], які згадуються упродовж посту. Аналогічних поминань дотримують у Великий піст в інших місцевостях Волині (південні райони Рівненської і Волинської областей). Щоправда, тут невідома назва Федорова субота, позаяк досить часто поминання розпочинаються ще в суботу за тиждень до Масниці, що характерно і для поліської традиції [51, с. 182]. У згаданих районах меншою мірою збереглася традиція випікати книші та готувати коливо. Інколи інформатори стверджували, що до церкви несуть яблука, цукерки, цукор [5, арк. 2, 7, 17]. Натомість у галицькій частині етнографічної Волині поминальні служби відбуваються щоп'ятниці, а не протягом щосуботи Великого посту. До церкви місцеві селяни приносять лише хліб і поминальні книжечки [7, арк. 23, 71].

Попри локальні відмінності церковні поминання померлих повсюдно на теренах історико-етнографічної Волині є важливою складовою обрядової практики Великого посту. Слід зауважити, що вони виступають лише своєрідною прелюдією, а основні поминальні дієства у весняному циклі календарного року припадають на Великодні свята.

За твердженням відомого дослідника Волині Миколи Теодоровича, упродовж перших двох тижнів Великого посту існувала заборона співати пісні, і лише з третього тижня починалася «вулиця» — весняні забави молоді з піснями та іграми [61, с. 529]. Цю інформацію сучасні респонденти підтверджують лише частково, зокрема, з Радехівського р-ну Львівської обл.: «Зачинали співати тако після третьої неділі посту [...]. Ну то піст був, а весна весною, а молодь молоддю. Тако мине Хрестопоклінна неділя і зачинали вже співати після Хрестопоклінної неділі» [7, арк. 77]. Частіше етнофори стверджували, що «першого тижня в піст починали співати» [3, арк. 39]. Пісні, які виконували протягом Великого посту, респонденти називають найчастіше «веснянками»: «Це вже як починається піст, до Паски сім неділь, то вже веснянки [...]. Тільки веснянки співали в піст» [1, арк. 73]. Проте відомі тут і так звані постові пісні: «Колись починається піст [...]. Збираються хлопці, дівчата [...] і співають. Були постові пісні і співали ті пісні» [5, арк. 34].

Продовжуючи тему Великого посту, доцільно зосередити увагу на четвертому його тижні, який на-

зивають середохресним або хрестопоклінним. Особливого значення надавали середі на цьому тижні, яка ділила піст на дві рівні половини, а тому вважалась у народі Середохрестям, Середопістям, Середохресною середою. За звичаєм, цього дня на Волині, як і в деяких інших регіонах України [47, с. 64; 60, с. 23; 39, с. 82], випікали обрядове печиво з пшеничної муки у формі хрестів. На початку минулого століття зафіксовано навіть його освячення в церкві на Великдень [15, арк. 49]. У Східній Волині, за словами респондентів, хрестів випікали стільки, «скільки в хаті душ» [3, арк. 42; 1, арк. 80], тоді як у центральній частині здебільшого лише три хрести [3, арк. 53; 54, с. 49], а в західній частині етнографічної Волині традиція випікання хрестів збереглася лише спорадично [5, арк. 12, 59]. За повідомленням Павла Чубинського, на Середохрестя пекли хрести з маком та мазали їх медом [62, с. 12]. Можливо, це пов'язано з тим, що в минулому саме в цей день було заведено сіяти мак [57, с. 6].

Під час обстеження теренів етнографічної Волині зафіксовано відомості також про функціональне призначення середохресного печива, яке зберігали протягом певного періоду. Найчастіше одного хреста клали в муку чи зерно: «Хрести пекли і клали у діжку, де хліб колись пекли, клали в муку, щоб все було, щоб була мука, щоб було з чого пекти. І в пшеницю ложили. Це щоб був добрий урожай, щоб було в достатку всього» [1, арк. 80]. Хрести брали з собою під час засіву поля: «Пекли хрести да й як сіють, то хрести ці брали на поле» [3, арк. 26]. На початку ХХ ст., за звичаєм, цими хрестами годували волів перед оранкою [46, с. 109], а у сусідньому Поліссі одного хреста під час оранки закопували в землю [34, с. 11]. Залежно від місцевості, по-різному годували хрестами домашню худобу: того дня, як їх пекли [1, арк. 25], на Великдень [45, с. 83], або ж тоді, коли корова отелювалася [3, арк. 11, 12]. Інколи хреста давали корові, якщо виганяли її вперше на пашу: «От виганяєм корову навесні пасти да й хрестика даєм їй» [1, арк. 67]. У поліщуків носили хрести коровам, щоб молоко давали [28, с. 298]. Мотивацію такого «годування» худоби сучасні автохтони Волині пояснити не могли, позаяк і сама традиція випікання хрестів збереглася лише у пам'яті жінок старшого покоління, причому лише в окремих місцевостях. Це Василь Кравченко,

описуючи звичай випікання хрестів, відзначав, що молоді господині не дотримуються його через те, що «під забороняє пекти хрести» [15, арк. 49]. З огляду на застосування хрестів, можна зробити висновки про те, що цей хлібний виріб мав забезпечити хороший урожай та здоров'я домашньої худоби. На переконання дослідниці Людмили Герус, такі функції печива пов'язані з двоїстою сутністю орієнтованості хреста, яка виявляється в ідеї вибору між добробутом і нещастям [29, с. 59].

Крім випікання хрестів, зі Середохресною серединою у волинян пов'язана заборона снувати нитки: «Середохресна середа. Це не мона снувати, плутається. Колись ткали, да й воно, якщо начнеш в цей день, то воно обов'язково не піде тобі, заплутаються нитки» [1, арк. 19]. Значно давніший запис цієї заборони з теренів сучасного Романівського р-ну Житомирської обл. супроводжується архаїчнішим народним поясненням: «На середохресній неділі не можна снувати полотна, бо заснують дорогу до царства небесного» [12, арк. 161].

П'ятий тиждень посту називали «похвальним». На теренах Східної Волині побутовало повір'я, згідно з яким на цьому тижні не можна будувати хати, бо сім'я не доживе в ній віку. Загалом остерігалися розпочинати в цей тиждень будь-яку велику роботу, бо вірили, що добра з неї не буде [12, арк. 161].

Шостий тиждень Великого посту завершується неділею, яка у волинян називається Вербною неділею або Вербницею. Вербка, яка одна з перших представників рослинного світу сповіщала про прихід весни, у світоглядних уявленнях, зокрема й українців, виступала символом запліднюючої і родючої сили [55, с. 68]. Так, у багатьох європейських народів відомий звичай ритуально вдаряти один одного освяченою вербою, який на Волині супроводжувався такими примовляннями:

*Вербка б'є, не я б'ю —
За тиждень Великдень,
Недалечко червоне яєчко*
[3, арк. 6; 1, арк. 22].

Або:

*Вербка б'є, не заб'є.
За тиждень Великдень.
Паску святити,
Бога хвалити* [6, арк. 18].

Досі поширене уявлення про те, що биття вербою — це на здоров'я [1, арк. 19]. До загально-

українських належить більшість способів ритуального використання верби, відомих серед волинян. Вербові бруньки давали їсти безплідним жінкам, що повинно було, за народними віруваннями волинян, сприяти вагітності [41, с. 136]. Інакше кажучи, якості, які приписували вербі, повинні були перейти на людину. Вербу ставили в хаті на покуті за образами і зберігали протягом року, надаючи їй функцію захисту від нечистої сили: «В хаті держать, щоб сатана не ліз у хату, на покуті в хаті» [3, арк. 20]. Стійким є уявлення волинян про свячену вербу як оберіг від стихійного лиха: «Від грому вона помагає» [1, арк. 43]; «Як гроза йде, гримота, то одганяли вербою» [3, арк. 8]. На західних теренах Волині свячену вербу застромляють за сволок [4, арк. 12], ховають під стріху, аби забезпечити дім від пожежі [38, с. 17]. Використовують українці Волині свячену вербу і в народній медицині — «свяченою вербою діток підкурюють, щоб ляку не боялися» [3, арк. 54]; «Яка то поміч та лоза. Мому онуку шось сталося. Ото во той сквозняк. Десь вхопило його. Зразу шия — не міг головою рушити, потім вухо влізло. Одним словом, біда. І я взяла теї лози, наломила теї лози. І взяла на покрішку і запалила сірником, і довкола тим димом його обкадила [...]. І як рукою зняло. Лоза то є дуже помічне» [7, арк. 71].

На теренах галицької частини Волині вербові гілочки відразу після освячення в церкві несуть на цвинтар, де застромляють їх у могили покійних родичів [4, арк. 7].

Однак найчастіше використовують вербу під час першого вигону худоби на пасовище. Повсюдно на теренах Волині вербовою галузкою виганяють корову з хліва, а потім ставлять її в хліві. В окремих місцевостях досліджуваного етнографічного району символічне хльостання супроводжувалося навіть спеціальними примовками до корови:

*Лоза б'є і я б'ю,
Жибись не билася.
Лоза б'є і я б'ю,
Жибись не билася*
(с. Збруї Бродівського р-ну
Львівської обл.) [7, арк. 32].

У цьому обряді волиняни приписують вербі здатність захистити корову від вроків [5, арк. 17], шкідливих дій відьми [9, арк. 23]. Спорадично під час першого вигону худоби на пашу одну гілку клали під

поріг хліва [7, арк. 17]. Зафіксоване також використання стрічки, якою зв'язували вербові галузки, як їх несли святити до церкви: «[...] Ту ленточку, що завиняна лоза, там де рукою тримати, постелити в фіртку, там де корова виходила» [7, арк. 23]. Вірили, що ці дії сприятимуть тому, що корова буде спокійною [7, арк. 36], завжди повертатиметься додому [7, арк. 23]. Водночас вербний тиждень, як і попередні тижні Великого посту, у волинян позначений присутністю певних заборон, зокрема заборони сіяти городину, щоб та не була ликувата як верба [31, с. 15], а також буряки, бо будуть гіркі [62, с. 13].

Останній тиждень Великого посту перед настанням Великодня у переважній більшості волинських сіл називають «білим», оскільки цього тижня «білили, прибирали в хатах» [3, арк. 43]. Щоправда, у галицькій частині історико-етнографічної Волині цей тиждень має назву «лозовий» [6, арк. 4]. Подекуди побутують на Волині також назви «страшний» [45, с. 85] та «страсний» [4, арк. 8], що мають загальноукраїнське розповсюдження [19, с. 29]. Білий тиждень проходив під знаком приготування до Великодня: протягом нього треба було завершити прибирання житла до свята, закінчити з пранням білизни, одягу, на образи почіпляти рушники.

Дуже важливого значення надавали четвергу під час білого тижня. У звичаях, приурочених до четверга перед Великоднем, який на Волині, як і в більшості етнографічних районів України, називався «Чистим», помітні чітко виражені очисні ритуали. Така назва цього дня, за народною етимологією, походить від того, що «вже воно все должно быть чисто» [3, арк. 18]. До обіду цього дня всі основні підготовчі роботи, що виконувались перед Великоднем, мали бути завершені: «Щоб все вже було чисто, помашано, поприбрано» [1, арк. 59]. У Славутському р-ні Хмельницької обл. вдалося зафіксувати цікаву інформацію про те, що спеціально в Чистий четвер білили хату, причому з певною метою: «Чистий четвер то [...] масть хати, щоб нічого в хаті не заводилося, в Чистий четвер мастили спеціально хати» [1, арк. 26]. Згідно з етнографічними матеріалами початку ХХ ст., поліщуки вірили: хто на білому тижні вибілить свою хату, в того вона буде чиста до другого року [35, с. 65]. У Східній Волині (південні райони Житомирщини) в четвер до сходу сонця обмітали хату, щоб до неї не лізли жаби, миші та вузи [9,

арк. 73]. Вже згадана Т. Агапкіна семантику такої обрядодії (до речі, широко відомої на теренах Середнього Полісся) пов'язує з окресленням магічного кола [18, с. 61]. Дослідник Волині Микола Коробка, який звернув увагу на цей обряд наприкінці ХІХ ст., помітив цікавий і, очевидно, дуже архаїчний нюанс — під час цієї дії господиня мала роздягтися догола [44, с. 37]. Згідно з концепцією Катерини Грушевської, у первісному світогляді оголене жіноче тіло вважалося одним з найсильніших магічних засобів [32, с. 176—177]. У конкретному випадку воно, як видається, уособлювало ритуальну чистоту, яка мала перейти на хату.

У Чистий четвер українці Волині та Поділля «чистили» (кастрували) жеребців і свиней [25, с. 71]. Словом, з Чистим четвергом у волинян, як і в українців загалом, пов'язана значна кількість різноманітних звичаїв. Деякі дослідники пояснюють таку важливість цього дня тим, що в давнину на Чистий четвер припадало святкування нового року, який раніше розпочинався в березні [36, с. 391]. Особливого значення в цей день надавали воді. Готуючись до свята Великодня, волиняни, за звичаєм, вранці купали дітей, вмивалися самі, переодягалися в чистий одяг. Натомість четверговий звичай «сповідати діжу», широко розповсюджений серед поліщуків [47, с. 371], на Волині невідомий.

Ще в другій половині ХХ ст. на теренах Волині спорадично побутував звичай вмиватися в річці до сходу сонця, щоб тіло було чистим увесь рік, особливо тим, у кого були нашкірні висипи: «От колись нападала короста, то одна розказувала, що напала їх короста, то вони до сходу сонця йшли на річку. Порозбиралися і попадали в воду, і з води вилзли і не стало тої корости» [1, арк. 46]. Тобто вода, особливо протічна, в Чистий четвер уважалась цілющою, такою, що має очисні властивості. Характерно, що подібні вірування відомі в інших етнографічних районах України. Наприклад, на Поділлі дівчата вмивалися у Чистий четвер, щоб бути гарними [53, с. 29], а в Карпатах для купання вибирали місце, де сходяться три потоки [2, арк. 37]. Інколи ознака чистоти зустрічається і в інших сферах. Зокрема, в центральній частині Волині побутує переконання, згідно з яким «на городі добре садити в Чистий четвер — все буде чисте» [3, арк. 30].

Неабияке місце у звичаєвості Чистого четверга посідав також вогонь. На Волині ще й досі побутує

звичай страсної свічки. Ідучи до церкви на Страсті, беруть свічку, де її 12 разів запалюють і гасять. Після закінчення служби намагаються донести її додому так, щоб вона не загасла по дорозі [1, арк. 36]. Якщо це не вдалося зробити — чекали якої-небудь біди. Задля цього воскову свічку поміщали в ліхтарик, виготовлений із кольорового паперу чи пофарбованого скла [54, с. 55]. Сучасне пристосування для свічки — звичайна пластикова пляшка з вирізаним дном. У народній уяві запалена страсна свічка виконує дуже важливу оберегову функцію. Принісши її додому, обходили з нею хату: «Кругом хати ходиш з світлом, кругом хліва» [1, арк. 46]. Також із захисною метою кіптявою від полум'я страсної свічки робили один або декілька хрестів (найчастіше три) в хаті на сволюку: «Приходимо зі Страсті і хрестики робимо тою свічкою на балькові» [1, арк. 11]. Спорадично хрестики робили на одвірку вхідних дверей [3, арк. 10, 18]. Найхарактерніше пояснення цієї дії таке: «Шоб нечиста сила не зайшла до хати» [5, арк. 50]; «Це од злих духів» [1, арк. 15]. Інколи викопчування хреста мотивували забезпеченням хати від грому [9, арк. 26]. Дмитро Зеленін уважав цей звичай найпоширенишим в Україні засобом захисту від нечистої сили [36, с. 391]. У східній частині Волині страсну свічку подекуди засвічують під час випікання паски [1, арк. 26], її несуть до церкви в кошику на Великдень [1, арк. 117]. Широко відомим є також використання її як засобу полегшення передсмертної агонії: «Як помирає людина, то запалюють цю свічку — легше, скорше Господь душу приймає» [1, арк. 26]. Аналогічні повір'я щодо страсної свічки фіксували дослідники на Волині наприкінці XIX ст. [25, с. 72] та в першій половині XX ст. [38, с. 17], що свідчить про те, що згаданий елемент традиційної культури був консервативним. Крім того, в деяких місцевостях Волині побували навіть демонологічні повір'я, пов'язані зі страсною свічкою. У народній уяві за її допомогою можна було побачити на горіщі хати домовика [14, арк. 48] (в пізніших «редакціях» повір'я — чорта [9, арк. 75], kota [31, с. 15]). До слова, такі повір'я є типовими для поліської демонологічної традиції [56, с. 313], серед волинян подекуди збереглися лише їх відголоски.

Поминання предків, яким починався Великий піст, посідало важливе місце у звичаєвості Чистого чет-

верга. Пов'язане воно з віруванням у те, що перед Великоднем померлі родичі повертаються на землю, де перебувають протягом певного періоду [17, с. 267]. В уявленнях українців душі покійних предків приходять до своїх живих родичів у Чистий четвер [51, с. 182] і навіть відправляють у церкві свою службу [62, с. 14]. Обрядові компоненти звичаю зустрічі померлих присутні в обрядах Чистого четверга гуцулів (звичай «гріти діда») [50, с. 138], поліщуків («тайна вечеря») [28, с. 303]. Хоча на теренах історико-етнографічної Волині поминання покійних пов'язано з іншими датами весняного циклу народного календаря (Навський Великдень, Проводи), все ж тут побували окремі елементи четвергової обрядовості, які дуже нагадують поширену в сусідньому Поліссі згадану «тайну» чи «родительську» вечерю, яку готували для душ покійних і яка майже нічим не відрізнялася від «дедів» — традиційного поминання померлих. У Славутському р-ні респонденти згадували про те, що в четвер перед Великоднем готували вечерю, на якій обов'язково присутні страви з риби [1, арк. 3], що є характерним для вже згаданої «тайної вечері» [37, с. 277; 51, с. 181], а також про те, що після цієї вечері нічого не їли аж до розговин на Великдень: «В Чистий четвер роблять вечерю — посне вже все [...]. То ввечері оце вечеряли, да й не їли, поки свячене яйце з'їли» [1, арк. 29]. Цікаво, що ареал побутування цього звичаю є доволі широким і охоплює, крім сусідніх з Волинню етнографічних районів, також терени Середнього Подніпров'я [48, с. 294], Слобожанщини [33, с. 168]. На думку сучасних дослідників календарної обрядовості, звичай утримуватися від споживання навіть пісних страв аж до розговин на Великдень має дуже глибокий смисл, позаяк у давнину він був спрямований на підтримку солідарності з покійними предками, ритуальні розговини яких були пов'язані також з освяченими у церкві стравами [17, с. 280; 51, с. 184]. Більш розлогі відомості про «тайну вечерю» були виявлені у Гоцанському р-ні Рівненщини: «Тоді готується тайна вечеря в четвер Чистий. Така пісна вечеря — на олії шось зроблять там, якоїсь юшки з грибами» [3, арк. 24]; «Вечерю робили. Зараз вже не справляють, а тоді вже посне. Юшку з рибою таку варили да з грибами. Голубці з пшоном, блінчики такі з тьюлькою» [3, арк. 40]. Ця інформація дозволяє припустити, що раніше на Волині також

побутовав цей звичай. У етнографічних матеріалах з Волині початку ХХ ст. містяться відомості про «тайну вечерю» у Чистий четвер [15, арк. 78—79]. Очевидно, що тут ця традиція не збереглася в тій мірі, як на Поліссі, де ще наприкінці ХХ ст. її фіксували дослідники народної культури.

Окремий звичаєвий комплекс білого тижня становить процес приготування великодніх страв, передовсім випікання обрядового печива — паски, якому надавали великої ваги. Оскільки паска є одним з найважливіших атрибутів свята, то її приготування супроводжується виконанням особливих ритуальних дій. Найчастіше паску випікають у четвер, спорадично в суботу, і майже ніколи — в п'ятницю. Волинські господині вірять, що «в п'ятницю не положено пекти» паски [1, арк. 70], бо — «тоді плащаниця» [3, арк. 18].

Як засвідчують етнографічні матеріали, вже на початку ХХ ст. волиняни випікали не одну, а декілька пасок [15, арк. 81]. Приступаючи до приготування паски, господині спеціально вмивались, одягались у святкове вбрання. У цей час у хаті панувала особлива атмосфера — «треба, щоб тихенько було, добренько. Не сваритись, не кричати, не гніватись» [1, арк. 85]. В окремих випадках також запалювали страсну свічку — аби великоднє печиво добре вдалося. Всадивши паски у піч, волиняни хрестять їх — «святять помелом, щоб вони не порозрепувалися» [3, арк. 56]. Для того, щоб хлібні вироби були жовтими та гарними, кидали в піч гілочку свяченої минулорічної верби: «А як вже всаджена паска, то треба покласти гілячку верби свяченої, щоб вона загнітилася, щоб була така жовта, як вербичка ця» [1, арк. 50]. До речі, три вербові галузки бойки клали навіть у саму паску [2, арк. 39]. У переважній більшості волинських сіл і нині поширена заборона впускати кого-небудь до хати тоді, як печеться паска: «Як паска печеться — я нікого не впускаю до хати. Всунула в піч, зачинила двері — тобі сюди ходу нема» [1, арк. 16]. Цю заборону пояснювали тим, що «будуть стукать дверями да паска сяде, да не буде рости» [3, арк. 34]. За паскою волиняни гадали про майбутню долю членів своєї сім'ї: «Завбачали по пасці геть навіть і життя людини. От я чую, що померла людина, да й каже там: «О, як я паску пекла, то я бачила що воно було не так»» (Славутчина) [1, арк. 85]; «Як

не вдасться паска, то шось буде зле» [3, арк. 16]; «В сем'ї шось недобре буде» (Гошанщина) [3, арк. 25]; «Як западе паска, то кажуть, шось недобре — може хто вмерти в роду чи шо» (Острозький р-н Рівненської обл.) [3, арк. 38].

Не менш важливим атрибутом великодніх свят українців є яйце, яке здавна вважається символом початку світостворення, зародком життя [40, с. 287—288]. У кожному волинському селі традиційно у великодню суботу фарбують крашанки. Традиція розписувати писанки нині збереглася лише в окремих селах галицької частини Волині. Розписуванням та фарбуванням яєць, як і скрізь в Україні [42, с. 172], займались жінки та дівчата. Найчастіше робили крашанки червоного кольору, використовуючи для цього лушпиння цибулі. Процес виготовлення крашанок й особливо писанок позначений виконанням певних обрядових дій. Зокрема, вірили, що коли пишуть писанки, тоді діти повинні сидати, щоб квочки сиділи на яйцях [10, арк. 155]. Цікаво, якщо в родині хтось помер, то яйця не фарбували [3, арк. 16].

Спеціально до Великодня на Волині заколювали порося, яке запікали в печі, а потім святили в церкві: «Порося кожне коле, хай найбідніше» [3, арк. 43]; «Колись на Великдень [...] пекли порося, таке не маленьке, не велике. Закололи, обробили і ціле пекли. Ше хронину дають йому в зуби, таке робили» [1, арк. 59]. Згодом замість цілого поросяти частіше запікали свиняче стегно в тісті: «Місили коржа, розкачували на тоненько. Обкутували те стегно да й разом туди в піч на деку, щоб не присмалюлося крепко» [1, арк. 104]. Власне, такими підготовчими передвеликодніми роботами і завершується період Великого посту.

Підсумовуючи викладений матеріал, можна стверджувати, що звичаєвість Великого посту у волинян — це цілий комплекс народних вірувань, повір'їв та обрядів, значна частина з яких побутує і нині. Пов'язані з періодом посту заборони на виконання певних видів робіт, а також різні обмеження, що вступали в дію в цей період календарного року, у народній свідомості мають переважно апотропеїчне значення. Протягом Великого посту важливе значення мали три основні дати. Перша з них — Середохрестя (Середохресна середа), атрибутом якого було обрядове печиво — «хрести», головна

функція якого, з огляду на його застосування, — сприяти родючості та добробуту. Друга дата Великого посту — Вербна неділя, під час якої в церкві освячували вербові гілочки, а потім використовували їх задля лікування, захисту від стихійного лиха та нечистої сили. Нарешті, третя дата стосується Чистого четверга, ритуальний простір якого формує низка архаїчних обрядодій катартичного характеру (купання до схід сонця, викопчування полум'ям страсної свічки хрестів у хаті).

Доцільно також зауважити, що Великий піст безпосередньо пов'язаний з Великоднем, особливо останній його тиждень (білий), обрядова практика, якого проходила під знаком приготування до свята. Дотриманням цілого комплексу обрядодій регламентувався процес приготування великодніх страв, передовсім випікання великоднього печива.

1. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка (далі — Архів ЛНУ імені Івана Франка). — Ф. 119. — Оп. 17. — Спр. 187-Е. — 120 арк.
2. Архів ЛНУ імені Івана Франка. — Ф. 119. — Оп. 17. — Спр. 254-Е. — 90 арк.
3. Архів ЛНУ імені Івана Франка. — Ф. 119. — Оп. 17. — Спр. 297-Е. — 58 арк.
4. Архів ЛНУ імені Івана Франка. — Ф. 119. — Оп. 17. — Спр. 298-Е. — 13 арк.
5. Архів ЛНУ імені Івана Франка. — Ф. 119. — Оп. 17. — Спр. 345-Е. — 78 арк.
6. Архів ЛНУ імені Івана Франка. — Ф. 119. — Оп. 17. — Спр. 375-Е. — 38 арк.
7. Архів ЛНУ імені Івана Франка. — Ф. 119. — Оп. 17. — Спр. 376-Е. — 98 арк.
8. Архів ЛНУ імені Івана Франка. — Ф. 119. — Оп. 17. — Спр. 377-Е. — 50 арк.
9. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України (далі — АНФ ІМФЕ НАН України). — Ф. 1—5. — Спр. 403. — 137 арк.
10. АНФ ІМФЕ НАН України. — Ф. 1—7. — Спр. 716. — 172 арк.
11. АНФ ІМФЕ НАН України. — Ф. 1—7. — Спр. 723. — 116 арк.
12. АНФ ІМФЕ НАН України. — Ф. 1 (дод.). — Спр. 308. — 296 арк.
13. АНФ ІМФЕ НАН України. — Ф. 1 (дод.). — Спр. 554. — 216 арк.
14. АНФ ІМФЕ НАН України. — Ф. 15—3. — Спр. 212. — 154 арк.
15. АНФ ІМФЕ НАН України. — Ф. 15—3. — Спр. 257. — 186 арк.
16. Агапкина Т.А. Великий Пост / Т.А. Агапкина // Славянские древности. Этнолингвистический словарь : в 5-ти т. / под общей ред. Н.И. Толстого. — М., 1995. — Т. 1 : А—Г. — С. 302—306.
17. Агапкина Т.А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл / Т.А. Агапкина. — М., 2002. — 816 с. (Традиционная духовная культура славян. Современные исследования).
18. Агапкина Т.А. Очерки весенней обрядности Полесья / Т.А. Агапкина // Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья. — М., 1995. — С. 21—107.
19. Андрієвський В. Звичаї й обряди українського народу / В. Андрієвський. — Краків, 1941. — 51 с.
20. Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині / Григорій Аркушин. — Люблін; Луцьк, 2003. — 176 с. (Польсько-українські мовознавчі зустрічі).
21. Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. / Г.Л. Аркушин. — Луцьк, 2000. — Т. 1 : А — Н. — XXIV + 354 с.
22. Артюх Л.Ф. Їжа та харчування / Л.Ф. Артюх // Поділля : історико-етнографічне дослідження. — К., 1994. — С. 282—313.
23. Артюх Л. Народне харчування, їжа, кухонне начиння / Лідія Артюх // Українці: історико-етнографічна монографія у двох книгах. — Опішне, 1999. — Кн. 2. — С. 121—138.
24. Артюх Л.Ф. Українська народна кулінарія (Історико-етнографічне дослідження) / Л.Ф. Артюх. — К., 1977. — 153 с.
25. Беньковській И. Обычаи и поверья, приуроченные к «Велькодню» / И. Беньковській // Киевская старина. — 1895. — Т. XLIX. — Кн. 5 (май). — Отд. II. — С. 70—76.
26. Борисенко В. Повсякденна їжа і ритуальні страви / Валентина Борисенко // Холмищина і Підляшшя : історико-етнографічне дослідження. — К., 1997. — С. 215—222.
27. Виноградова Л.Н. «Деды» / Л.Н. Виноградова // Славянская мифология. Энциклопедический словарь / изд. 2-е, испр. и доп. — М., 2002. — С. 130—132.
28. Возняк М. Народний календар із Овруччини 50 рр. XIX ст. в записі Михайла Пйотровського / Михайло Возняк // Древляни : збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. — Львів, 1996. — Вип. 1. — С. 291—336.
29. Герус Л. Український обрядовий хліб «хрести» : пластика, семантика, функції / Людмила Герус // Мистецтвознавство '11 : науковий збірник. — Львів, 2011. — С. 49—62.
30. Глушко М. Народна кухня / Глушко М., Росінський О. // Етнографія України: навч. посібн. / за ред. проф. С.А. Макаруча ; 2-ге вид., перероб. і доп. — Львів, 2004. — С. 267 — 284.

31. Градовський П. М. Календар народних звичаїв та обрядів у селі Забрідді на Житомирщині (початок і кінець ХХ ст.) / П.М. Градовський. — Житомир, 2000. — 88 с.
32. Грушевська К. Кілька завважень про засоби жіночої господарчої магії у зв'язку з найстаршими формами жіночого господарства / Катерина Грушевська // Фольклористичні зошити. — 2009. — Вип. 12. — С. 145—178.
33. Дикарев М. Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волості) у Вороніжчині / Митрофан Дикарев // Матеріали до українсько-руської етнології. — Львів, 1905. — Т. VI. — С. 114—204.
34. Дмитрів З. Ритуальний хліб у весняних звичаях та обрядах населення Рівненського Полісся / Зіновій Дмитрів // Народознавчі зошити. — 1997. — № 1. — С. 9—13.
35. Доманицький В. Народний календар у Ровенським повіті Волинської губернії / Василь Доманицький // Матеріали до української етнології. — Львів, 1912. — Т. XV. — С. 62—89.
36. Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография / Д.К. Зеленин ; пер. с нем. К.Д. Цивина ; примеч. Т.А. Бернштам, Т.В. Станюкович, К.В. Чистов ; послеслов. К.В. Чистов. — М., 1991. — 511 с.
37. Зеленин Д. К. Описание рукописей Ученого архива Императорского Русского Географического общества / Д.К. Зеленин. — Петроград, 1914. — Вып. 1. — 483 с.
38. Зінченко П. Великодні вірування та обряди / П. Зінченко // Наш світ. — 1936. — Ч. 4 (квітень). — С. 17—19.
39. Иванов П.В. Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии / П.В. Иванов. — Харьков, 1907. — 216 с.
40. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: історико-релігійна монографія / Митрополит Іларіон. — К., 1991. — 424 с.
41. Климець Ю. Великдень на Волині / Юрій Климець // Дзвін. — 1995. — № 4. — С. 136—138.
42. Кордуба М. Писанки на галицькій Волині / Мирон Кордуба // Матеріали до українсько-руської етнології. — Львів, 1899. — Т. I. — С. 169—207.
43. Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок / Корзонюк М.М. // Українська діалектна лексика : збірник наукових праць. — К., 1987. — С. 62—267.
44. Коробка Н. Восточная Вольнь / Николай Коробка // Живая Старина. — 1895. — Год 5. — Вып. 1. — С. 28—45.
45. Кравченко В.З побуту й обрядів північно-західної України / В.З. Кравченко // Збірник / Волинський науково-дослідний музей. — Житомир, 1928. — Т. 1. — С. 67—114.
46. Кравченко В. Звичаї в селі Забрідді та по де-яких інших недалеких від цього села місцевостях Житомирського повіту на Волині. Етнографічні матеріали / Василь Кравченко. — Житомир, 1920. — 160 с.
47. Кравченко В. Зібрання творів та матеріали з архівної спадщини / Василь Кравченко; упоряд. О. Рубан. — Т. 2. — К., 2009. — 640 с.
48. Кримський А.Ю. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектичного: відтворення з авторського макету 1930 р. / А.Ю. Кримський; автор передм. А.Ю. Чабан. — Черкаси, 2009. — XVI + 438 + 10 с., іл.
49. Курочкін О. Календарні звичаї та обряди / Олександр Курочкін // Українці: історико-етнографічна монографія у двох книгах. — Опішне: Українське Народознавство, 1999. — Кн. 2. — С. 297—332.
50. Кутельмах К.М. Обрядовість весняного циклу / К.М. Кутельмах // Українське народознавство: навч. посібн. / за ред. С.П. Павлюка. — К., 2004. — С. 132—144.
51. Кутельмах К. Поминальні мотиви в календарній обрядовості поліщуків / Корнелій Кутельмах // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. — Львів, 1997. — Вип. 1: Київське Полісся, 1994. — С. 172—203.
52. Листова Н.М. Пища в обрядах и обычаях / Н.М. Листова // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев. — М., 1983. — С. 161—173.
53. Маховська С. Календарні звичаї та обряди села Теперівка Деражнянського р-ну Хмельницької області / Світлана Маховська // Берегиня. — 2010. — № 2. — С. 24—32.
54. Пархоменко Т.П. Календарні звичаї та обряди Рівненщини: Матеріали польових досліджень / Т.П. Пархоменко. — Рівне, 2008. — 199 с.
55. Пропп В.Я. Русские аграрные праздники. Опыт историко-этнографического исследования / В.Я. Пропп; ст., коммент. И.В. Пешков. — М., 2000. — 192 с.
56. Сілецький Р. Традиційна будівельна обрядовість українців: монографія / Роман Сілецький. — Львів, 2011. — 428 с.
57. Соколова В.К. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов XIX — начала XX вв. / В.К. Соколова. — М., 1979. — 289 с.
58. Сумцов Н.Ф. Культурные переживания / Н.Ф. Сумцов // Киевская старина. — 1889. — Т. XXIV. — Кн. 7 (июль). — С. 26—46.
59. Тарнавський Р. Культурно-генетичний, трудовий та обрядовий аспекти звичаю «супряга»: новий погляд на відому тематику / Роман Тарнавський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 2010. — Т. ССLIX: Праці Секції етнографії і фольклористики. — С. 117—129.
60. Творун С.О. Українські обрядові хліби: на матеріалах Поділля / С.О. Творун. — Вінниця, 2006. — 96 с.
61. Теодорович Н.И. Вольнь в описаниях городов, местечек и сел в церковно-историческом, географическом,

этнографическом, археологическом и др. отношениях / Н.И. Теодорович // Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии — Почаев, 1899. — Т. IV : Уезд Староконстантиновский. — 928 с.

62. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим обществом. Юго-западный отдѣл. Матеріалы и изслѣдованія, собранныя П.П. Чубинскимъ. — Санкт-Петербургъ, 1872. — Т. III : Народный дневникъ. — 486 с.

Yurii Pukivsky

ON PRE-EASTER LENT
IN TRADITIONAL CALENDAR BY UKRAINIANS
OF HISTORIO-ETHNOGRAPHICAL VOLHYNIA

This paper deals with traditions of pre-Easter Lent among inhabitants of Volhynia. Local peculiarities of different fasting customs and rites have been discovered. Through the use of archival ethnographic materials and field fixations some new data as for corresponding traditions and ones' development as

well as modifications during XX c. and current state have been presented traced. Symbolic meanings of rituals that belong to period of the fasting have been put under analysis.

Keywords: Volhynia, Lent, customs, prohibitions, traditional foods, Palm Sunday, pure Thursday.

Юрий Пукивский

ВЕЛИКИЙ ПОСТ В ТРАДИЦИОННОМ
КАЛЕНДАРЕ УКРАИНЦЕВ
ИСТОРИКО-ЭТНОГРАФИЧЕСКОЙ ВОЛЫНИ

Статья посвящена исследованию традиций Великого поста у волынян. Благодаря привлечению архивных этнографических материалов и полевых записей обнаружены локальные особенности разнообразных обычаев и обрядов, связанных с постом, прослеживается их развитие и изменения в течение XX ст., а также и современное их состояние. Анализируется символическое значение обрядодействий и ритуалов, исполнявшихся в течении этого поста.

Ключевые слова: Волынь, Великий пост, обычаи, запрещения, традиционная пища, Вербное воскресенье, Чистый четверг.